

SAMHÄLLET OCH VETENSKAPEN

Av docenten GUNNAR HECKSCHER

VETENSKAPSMÄNNENS ställning i samhället har av ålder givit anledning till mycken diskussion. I Platons idealstat skulle »filosoferna» — vilket med hänsyn till nutida förhållanden kanske närmast bör översättas med sociologerna — utöva ett bestämmande inflytande. Den inre utvecklingen inom 1700-talets upplysta despotier bestämdes till ej ringa del av vederbörande furstars vänskapsförbindelser med samtida tänkare. 1848 års tyska nationalförsamling fick snabbt vedernamnet »professorsparlament»; och i efterkrigsårens nyskapade demokratier besattes särskilt till en början både ministerierna och de diplomatiska posterna till ej ringa del med universitetslärare. Å andra sidan har det vetenskapliga arbetet i allmänna meningen alltid fått en viss prägel av överklighet. Vetenskapsmannen anses vara tankspridd och opraktisk, ur stånd att taga vara på sig och de sina. Han behandlas därför gärna med något av det undseende, som primitiva folk lära visa mot idioter och sinnessjuka, och det praktiska livets män anses göra klokt i att med ett vänligt leende avfärda de anvisningar och råd, han kan finna för gott att ge dem. Denna dualism i uppfattningen har av naturliga skäl vållat särskilt stora svårigheter i fråga om samhällsvetenskapernas utövare. I ojämförligt mycket större utsträckning än andra forskare syssla ju dessa med saker, som ligga inom området för s. k. vanliga människors direkta erfarenhet. Å ena sidan tilldraga sig socialvetenskapens resultat särskilt stort intresse, men å andra sidan bli vetenskapsmännen här ovanligt infamt påpassade.

Icke minst med hänsyn härtill äro frågor rörande samhällsvetenskapernas metodiska underlag värda betydligt större allmän uppmärksamhet än som hittills kommit dem till del. Det är obestridligt, som det framhölls av professor Gunnar Myrdal i den av professor Herbert Tingsten och honom i våras utgivna skriften »Sam-

hällskrisen och socialvetenskaperna», att inom forskningen här ofta utbildat sig »den särskilda art av vetenskapsteoretisk naivitet, som består i att man icke ens är medveten om de systematiska förutsättningarna». Och detta är så mycket mera olyckligt, som den offentliga diskussionen i hithörande frågor otvivelaktigt har en mycket stor folkpedagogisk betydelse. För de människor, som göra sig besvär att söka sig fram till en självständig uppfattning i politiska frågor, är det av allra största värde att icke blott få tillgodogöra sig samhällsforskarnas senaste resultat utan även kunna förstå, huru dessa resultat framkommit och vilken grad av säkerhet som kan tillerkännas dem. Alldeles särskilt när meningsskiljaktigheterna mellan olika vetenskapsmän äro så stora som i våra dagar räcker det icke med att statskunnskapare, nationalekonomer och sociologer träda fram i dörren till sitt laboratorium och inhöljda i en mantel av vetenskaplig höghet meddela den andäktigt lyssnande allmänheten att detta eller detta är vetenskapens resultat. Åtminstone de mera tänkande medlemmarna av sagda allmänhet göra anspråk på att själva få titta in i laboratorierummen och rent av undersöka instrumentens beskaffenhet.

För att vetenskapen skall kunna göra en folkpedagogisk insats av betydelse måste emellertid åtskilliga förutsättningar vara uppfyllda. Det mest elementära om också till synes en smula futtiga kravet är, att den skall framläggas i begriplig form. Om de vetenskapliga diskussionerna innan de komma inför allmänhetens ögon skola behöva vattnas ur till s. k. populärvetenskap, då ha de icke mycket att ge. Men på de områden det här är fråga om bör detta också vara alldeles onödigt. Just därför att socialvetenskaperna övervägande syssla med saker, som äro mer eller mindre bekanta för alla, kunna deras grundsatser och problem också utan svårighet uttryckas på vanligt vardagspråk. Och när man hör en samhällsforskare klaga över att hans vetenskap saknar fast terminologi, undrar man ibland om icke bakgrunden är någon föreställning om att det är särskilt fint att uttrycka saker så, att de kunna förstås endast av ett fåtal invigda. Det förefaller närmast en smula barnsligt att säga, att »den liberala teorins själva apriori var en helt allmän värde metafysisk föreställning» om det eller det, när man lika väl kunnat meddela att själva utgångspunkten för den liberala uppfattningen var en helt allmän värdebetonad föreställning om samma sak; och det är svårt att förstå varför man skall behöva »sätta samhället och samhällsinstitutionerna kon-

stanta och så avföra dem från analysen», när det går lika lätt att fastlåsa dem och avföra dem från undersökningen. Att följa en vetenskaplig framställning måste alltid kräva ett relativt stort mått av tankeansträngning. Men det bör icke erfordras lexikon.

Mera betydelsefull än detta — som, ehuru långt ifrån oviktigt, dock är en sak på ytan — är emellertid frågan om vetenskapens förutsättningar i allehanda mer eller mindre värdebetonade föreställningar. Den hägerströmska skolan, till vilken i detta avseende även professorerna Myrdal och Tingsten äro att räkna, har gjort en insats av ovanskelig betydelse, när det gäller att härvidlag bringa en smula reda i begreppen. Vetenskapsmannen är en ofullkomlig människa, som aldrig kan vara fullt objektiv, och eftersom varje tänkande bestämmes av sina förutsättningar, kan det icke undgås att resultaten på visst sätt måste bli tvivelaktiga. Meningsskiljaktigheterna mellan olika nationalekonomer bero exempelvis till ej ringa del på olikheter i deras grundläggande men mer eller mindre politiskt färgade värderingar. För vetenskapen själv vore det också en oändlig fördel, om man kunde utrota den vidskepliga föreställningen om att det ena eller andra förfaringssättet i praktiska frågor är vetenskapligt riktigt. Vetenskapen kan högst påvisa att det med större eller mindre grad av sannolikhet kan väntas medföra vissa bestämda konsekvenser, men huruvida dessa sedan äro önskvärda eller icke är en helt annan fråga. Denna begränsning måste man ständigt hålla i minnet, och forskningen förlorar därigenom sannerligen icke sin praktiska betydelse. Som professor Tingsten säger i den förut citerade skriften: »Valet av politisk åskådning faller utom vetenskapens ram, men det vetenskapliga arbetet bör för de studenter, som äga eller hålla på att arbeta sig fram till en sådan åskådning, vara en eggelse till vinnande av fasthet och klarhet.»

Det ligger i sakens natur, att en samhällsforskare nästan alltid personligen tar bestämd ståndpunkt i de politiska dagsfrågorna och rent av att han i nio fall av tio måste känna en oemotståndlig frestelse att aktivt deltaga, om också på en mycket blygsam plats, i det politiska händelseförlopp, som det är hans uppgift att studera. Men det är nödvändigt att han då också klargör för sig de särskilda svårigheter, som äro förenade med hans dubbla verksamhet. I både vetenskapens och politikens intresse måste det fordras att han skall upprätthålla en bestämd boskillnad, om icke mellan vetenskaplig och politisk åskådning, så dock mellan veten-

skaplig forskning och politisk agitation. En vetenskapsman, som använder sin ställning som akademisk lärare till att utbilda partivänner, han vanhelgar sitt kall. Kan han icke, som Kipling säger, hålla skillnad på besättningen och rommen, må han begära avsked eller tjänstledighet.

Det sagda synes kanske till en början stå i strid med erkännandet av att vetenskapen svårligen kan frigöra sig från sina värdebestämda förutsättningar. Motsättningen är emellertid endast skenbar. Ty ehuru de vetenskapliga resonemangen i varje särskilt fall påverkas härav, är det — såsom vid upprepade tillfällen framhållits just av professor Myrdal — alltid nödvändigt att behålla klart för sig, vilka utgångspunkterna äro och rent av att i vissa fall utföra resonemanget alternativt med olika förutsättningar. Ehuru detta icke alltid är möjligt vid studiet av nya och svårare vetenskapliga spørsmål, kan och bör det utan tvekan ske i fråga om de grundläggande framställningar, som kunna ingå i elementär akademisk undervisning. I själva verket är det en av de viktigaste pedagogiska uppgifterna på detta område att vänja dem som börja arbeta med socialvetenskapliga problem att därvidlag taga sin politiska övertygelse så att säga utifrån. Och de ledande aktiva vetenskapsmännen måste föregå med sådana exempel, att icke det vetenskapliga arbetet förlorar både sitt eget värde och allmänhetens aktning.

Men frågan om förhållandet mellan vetenskap och politik uppstår ej blott i samband med vetenskapsmännens direkta lärareverksamhet. Det är även utomordentligt önskvärt, att vederbörande i sitt skriftställarskap åtminstone anstränga sig att göra klart, när de framlägga resultaten av vetenskaplig forskning och när de endast propagera för sina subjektiva åsikter. Förvirringen på detta område är stor, icke minst när det gäller själva terminologien. Det gör onekligen ganska stor skillnad, om man kallar samma sak för »nedärvda traditioner» eller »sociala tabuföreställningar». Under i övrigt lika omständigheter utgår läsaren helt säkert från att nedärvda traditioner såvitt möjligt skola bevaras, under det att sociala tabus äro ovärdiga ett kulturfolk. Vidare kan det lätt hända, att en författare i sin iver att avslöja sina motståndares politiskt färgade resonemang helt enkelt råkar utbyta deras värderingar mot egna lika subjektiva: »Det gäller därför att strängt särskilja statsingripandena från planhushållningssträvandena och framför allt att icke utan vidare härleda de förra ur

de senare utan snarare tvärtom.» *Utan vidare* har man väl i all rimlighets namn icke rätt att göra härledning i någondera riktningen? Lika illa kan det gå vid valet av exempel. Det är knappast någon tillfällighet, att professor Myrdal, när han talar om bristande objektivitet i vetenskapliga skrifter, fäller sin dom över dels »den från förkrigstiden nedärvda liberala ekonomiska teorin», dels »diktaturländernas ideologiska socialvetenskap». En person med andra politiska åsikter än hans erinrar sig måhända lika gärna, att socialisten Engels och många med honom brukade tala om »socialismens utveckling från utopi till vetenskap».

De anförda citaten må tjäna som bevis för huru lätt även en forskare med de bästa avsikter kan frestas att röra ihop sitt vetenskapliga och sitt politiska skriftställarskap. Det räcker i själva verket ingalunda att i förväg tala om att man icke kan resonera annat än efter sina subjektiva förutsättningar. Ty på varje punkt i resonemanget kan läsaren alltid komma att stanna i ovisshet om vad i slutsatserna som är beroende av dessa och vad som håller streck även utifrån andra värdeförutsättningar. I ett rent teoretiskt resonemang kan det, om detta framlagts med tillräcklig skärpa, möjligen gå för sig, men ingalunda när man, såsom i allmänhet inom samhällsvetenskaperna, har att studera och draga slutsatser ur samtida faktiska förhållanden. Den som i slutet av september 1935 inskränkte sig till att konstatera, att konjunkturna i Sverige voro bättre än två år tidigare samt att krig höll på att utbryta mellan Italien och Abessinien, kunde göra anspråk på att hans påståenden skulle vinna allmänt erkännande. Men många uttryckte saken så, att 1933 års krisåtgärder burit frukt och att Italien var på väg att kränka världsfreden; eller så, att det allmänna europeiska konjunkturuppsvinget trots den socialdemokratiska regeringen sträckt sina verkningar till Sverige och att den italienska folkökningen lett fram till sina ofrånkomliga konsekvenser. Detta var i verkligheten rent politiska ställningstaganden, ehuru flertalet människor kanske skulle betecknat dem som sanna eller osanna påståenden. Känslotänkandet tar, som Hägerström påvisat, ej sällan formen av påståendesatser och blir då så mycket mera farligt och missledande. Härmed är nu ingalunda meningen att förringa värdet av att var och en påpekar de subjektiva momenten i sitt vetenskapliga tänkande. Men vad som förtjänar att understrykas, det är, att ingen samvetsgrannhet härvidlag befriar vetenskapsmannen från skyldigheten att även fort-

sättningsvis fullfölja sin framställning »sine ira et studio»; eller såsom professor Tingsten uttrycker saken: »Det synes härvid angeläget att betona, att medvetenheten om en ofrånkomlig subjektivism icke — såsom stundom sker — får begagnas som ett försvar för bristande *vilja* till sanning, till klarhet och fullständighet.» Försyndelser häremot kunna lätt förvandla en politiskt intresserad och verksam vetenskapsman till en yrkespolitiker med vetenskapen som levebröd eller språngbräde till politisk ryktbarhet.

Att upprätthålla kravet på boskillnad mellan vetenskaplig och politisk verksamhet är emellertid så mycket svårare, som gränserna mellan olika vetenskapsområden hålla på att allt mera ut suddas. En statsvetenskapsman måste, om hans studier i författningens ram, liksom i viss utsträckning också om de psykologiska förutsättningar, som varit bestämmande för de enskilda handlande personernas verksamhet. Nationalekonomen får icke glömma, att de ekonomiska förhållandena blott äro en sida av mänsklighetens livsvillkor. Och både sociologer och ekonomer, både statskunnigare och psykologer måste hålla i minnet, att ett studium av samtida förhållanden är möjligt endast mot historisk bakgrund. Samhällsforskarnas berättigade strävan att draga allmänhetens intresse till sig och deras behov av beröring med den sociala verkligheten torde innebära tillräckliga garantier mot att statskunskap och ekonomi förvandlas till övervägande historiska vetenskaper. Åtminstone just nu föreligger det nog större risk för att överdrivet aktualitetsjakt skall kunna förleda nybörjare på dessa områden till ett ytligt ohistoriskt betraktelsesätt. Överhuvud taget är det säkerligen riktigt — som professor Myrdal framhåller — att specialistkunskap inom samhällsvetenskaperna numera är av långt mindre värde än förr. Och ju större områden varje forskare tvingas att spanna över, desto svårare blir det för honom att hålla politiken ute: säkra detaljkunskaper utgöra i allmänhet en viss hämsko på tendentiösa problemförenklingar. Just därför är det emellertid allt skäl för den, som skall ägna sig åt ett vetenskapligt studium av de moderna samhällsproblemen, att åtminstone till en början söka vinna förankring i grundliga detaljforskningar på något visst område. Fråga är väl också, om icke just de sociala vetenskapernas historiska partier då lämna det bästa arbetsfältet.

Ätminstone ter sig saken så för den, som anser att både nutidens och forntidens samhällen i lika hög grad erbjuda föremål för fruktbarande vetenskaplig forskning. Den gamla metoden att draga gränsen t. ex. mellan historia och statskunskap vid ett visst årtal är väl alltför ovetenskaplig för att i våra dagar kunna påräkna några anhängare. Avgörande är naturligtvis ingenting annat än de behandlade problemens karaktär. Ett studium av frihetstidens författningssliv är och förblir statskunskap lika säkert som en redogörelse för 1914 års härordning hör historien till.

Till slut ännu en sak, som i detta sammanhang förtjänar att observeras. Både professor Tingsten och professor Myrdal betona med programmatisk skärpa, att forskningsfrihet särskilt för socialvetenskaperna är en ofrånkomlig nödvändighet. Riktigheten och betydelsen av detta faktum kunna icke nog understrykas. Det ligger i själva verket i sakens natur, att ett allvarligt studium av de samhällseliga förhållandena icke är möjligt, om samhällets myndigheter föreskriva forskningsresultatens innehåll. Vetenskapsmännens arbete blir ju då fullkomligt onödigt: vad tjänar det till att försöka lösa ett problem, om man har lösningen färdig bredvid sig? Icke minst för samhället själv måste ett dylikt tvång få mycket skadliga verkningar. Det orimliga i revolutionsmannens yttrande till Lavoisier, »republiken behöver inga kemister», ligger icke däri, att kemien är viktigare än republiken, utan i att republiken faktiskt behöver kemister. I våra dagars komplicerade och maktfullkomliga stat ha samhällsforskare av olika slag blivit så gott som oumbärliga, och meningsbrytningarna dem emellan ge ofta den bästa hjälpen, då trassliga praktiska frågor skola utredas och lösas.

Ej minst i statslivets eget intresse har vetenskapen därför rätt att kräva obeskuren forskningsfrihet. Men vad många ha lätt för att glömma, det är de krav som då också måste ställas på forskarna själva. Vetenskapens frihet har kanske i den akademiska högfärden sin svåraste fiende, och akademisk frihet är icke detsamma som vetenskapsmännens självsvåld. Det finns tyvärr exempel på att vetenskapens höghet icke alltid tillbörligen beaktas av dem, som av staten fått sig tilldelad uppgiften att vara hennes tjänare. De skandalösa befordringsstrider, vilka tidvis hört till ordningen för dagen, ha givit drastiska exempel därpå. Någon gång händer det också, att en forskare, som nått fram till den lärostol han under många år eftersträvat, därefter tämligen fullständigt tap-

par intresset för vetenskapligt arbete, att han försummar sin forskning och undervisning för exempelvis fakultetsintriger eller också, som man säger, helt enkelt »ingår i den eviga vilan».

Och vidare: rätten att yttra en egen mening i vetenskapliga frågor måste i ett fritt land vara oberoende icke blott av ålder och politisk mantalsskrivningsort utan även av yrke. Den får icke vara ett skråprivilegium för dem som förvärvat vissa akademiska lärdomsgrader, ej heller får det faktum att en person är filosofie doktor, docent eller professor ensamt fattas såsom någon garanti för värdet av hans påståenden. Det tvång, som här kan utövas, är icke av statlig eller samhällelig natur. Men det är obestridligt, att de officiella akademikerna under olyckliga omständigheter kunna uppresa allvarliga hinder gentemot värdefulla nyheter i vetenskapens värld, liksom att övertron på akademiska titlar i många fall gjort den svenska allmänheten till ett lätt byte för utländska charlataner.

Vetenskapens frihet är ett av de största värden, som våra dagars Sverige vetat att rädda från gångna tider. Men här liksom på så många andra områden gäller, att en upprensning med det självsvald, som vuxit upp i frihetssystemets hägn, är ett av de bästa medlen att bevara oss för den olycka, som likriktningen skulle innebära.